

ویرایش جدید

استعاره

احمد رضایی جمکرانی

(عضو هیأت علمی دانشگاه قم)

www.ketab.ir

انتشارات فروزید

سرشناسه:	رضایی جمکرانی، احمد، ۱۳۵۴-
عنوان و نام پدیدآور:	استعاره/ احمد رضایی جمکرانی
مشخصات نشر:	تهران: انتشارات مروارید، ۱۴۰۰
مشخصات ظاهری:	۲۸۰ ص.
شابک:	978-964-191-986-5
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیا
یادداشت:	کتابنامه: ص. ۲۶۹-۲۷۵.
یادداشت:	نماینه.
موضوع:	استعاره
موضوع:	Metaphor
رده‌بندی کنگره:	PN ۲۲۸
رده‌بندی دیویی:	۸۰۸
شماره کتابشناسی ملی:	۸۷۸۵۷۵۰

انتشارات مروارید

تهران، خیابان انقلاب، روبه‌روی دانشگاه تهران، پلاک ۱۱۸۸ / ص. پ. ۱۶۵۴-۱۳۱۴۵
 دفتر: ۰۸۶۶-۶۶۴۰۴۶-۶۶۴۸۴۶۱۲ فاکس: ۰۲۷-۶۶۴۸۳۰۳۷ فروشگاه: ۶۶۴۶۷۸۴۸
<https://instagram.com/morvaridpub> - <https://telegram.me/morvaridpub>
 تخفیف و ارسال رایگان: www.morvarid.pub

استعاره

(ویراست جدید)

احمد رضایی جمکرانی

تولید فنی: الناز ایلی

صفحه‌آرایی: تینا حسامی

چاپ اول: بهار ۱۴۰۱

چاپخانه: هوران

تیراژ: ۲۲۰

شابک ۵-۹۸۶-۱۹۱-۹۶۴-۹۷۸ ISBN: 978-964-191-986-5

۹۵۰۰۰ تومان

فهرست

مقدمه ۱۳

فصل اول:

بررسی و نقد سیر استعاره در آثار بلاغی عربی و فارسی / ۱۹

- ۱۹ استعاره در کتاب‌های بلاغی عربی
- ۲۰ الف) آثار پیش از اسرارالبلاغه
- ۲۰ البیان و التبيين
- ۲۱ تأویل مشکل القرآن
- ۲۲ قواعدالشعر
- ۲۲ البديع
- ۲۳ الوساطه بين المتنبي و خصومه
- ۲۴ تشبيه و استعاره
- ۲۵ نقدالشعر
- ۲۵ الف) انواع استعاره
- ۲۶ ب) اصل لازم میان طرفین استعاره
- ۲۶ النکت فی الاعجاز القرآن
- ۲۶ الف) تعریف استعاره
- ۲۷ ب) ارکان استعاره
- ۲۷ الصناعتين
- ۲۷ الف) تعریف استعاره و اغراض آن
- ۲۸ ب) اغراض استعاره
- ۲۹ پ) بلاغت استعاره
- ۳۰ العُمدة فی محاسن الشعر و آراء و نقد

- الف) استعاره برترین مجاز است..... ۳۰
- ب) تعریف، عیوب و حدود مختلف استعاره..... ۳۰
- سرالفصاحه..... ۳۱
- الف) انواع استعاره..... ۳۲
- ب) جایگاه تشبیه در استعاره..... ۳۲
- پ) استعاره بر استعاره..... ۳۲
- ب) اسرارالبلاغه و جرجانی..... ۳۳
- الف) استعاره چیست؟..... ۳۳
- ب) ویژگی های لفظ مستعار از نظر جرجانی..... ۳۴
- پ) کارکرد ساختاری استعاره..... ۳۵
- ت) استعاره و مجاز..... ۳۶
- ث) انواع استعاره..... ۳۷
- ج) استعاره حقیقی، استعاره سودمند است..... ۳۹
- ج) مهم ترین ویژگی استعاره سودمند..... ۳۹
- ح) تقسیم بندی استعاره سودمند..... ۴۰
- خ) معنای استعاری و ترجمه..... ۴۱
- د) جایگاه استعاره در انواع صنایع بلاغی..... ۴۲
- ذ) استعاره مقیاس سخن است..... ۴۲
- ر) استعاره مصرحه و مکنیه..... ۴۳
- ز) راه های شناخت این دو نوع استعاره..... ۴۵
- ژ) تقسیم استعاره فعلی..... ۴۶
- س) کیفیت وجه تشبیه در استعاره..... ۴۷
- ش) واژه مستعار..... ۴۸
- ج) آثار پس از اسرارالبلاغه..... ۴۸
- البدیع فی نقدالشعر..... ۴۹
- استعاره..... ۴۹
- مفتاح العلوم..... ۴۹
- استعاره در مفتاح العلوم..... ۵۰
- الف) تعریف استعاره..... ۵۰
- ب) ویژگی های استعاره از نظر سکاکی..... ۵۱

۵۱	پ) انواع استعاره.....
۵۲	ت) استعاره مکنیه.....
۵۴	ث) استعاره مکنیه و تبعیه.....
۵۵	ج) استعاره مکنیه و مجاز عقلی.....
۵۵	چ) استعاره تهکیمیه، اصلیه و تبعیه.....
۵۵	ح) تجرید و ترشیح.....
۵۶	خ) شروط حسن استعاره.....
۵۶	د) تقسیم‌بندی دیگری از استعاره.....
۵۷	مفتاح العلوم در یک نگاه.....
۵۷	الایضاح فی علوم البلاغه.....
۵۸	الف) تعریف استعاره.....
۵۸	ب) مجاز عقلی.....
۵۸	پ) دسته‌بندی استعاره.....
۶۰	ت) استعاره مکنیه و استعاره تخیلیه.....
۶۱	مطول و مختصر المعانی.....
۶۲	الف) استعاره از نظر تقنازانی.....
۶۳	ب) استعاره مجاز لغوی است یا عقلی.....
۶۳	پ) استعاره و صدق و کذب.....
۶۴	ت) استعاره و قرینه.....
۶۴	ث) انواع استعاره.....
۶۶	ج) مجاز مرکب.....
۶۷	چ) استعاره بالکنایه یا مکنیه.....
۶۸	استعاره در کتاب‌های بلاغی عربی در یک نگاه.....
۶۸	الف) آثار پیش از اسرار البلاغه.....
۶۹	ب) اسرار البلاغه و جرجانی.....
۷۰	پ) آثار پس از اسرار البلاغه.....
۷۲	استعاره در کتب بلاغی فارسی.....
۷۲	ترجمان البلاغه.....
۷۴	حدائق السحر فی دقایق الشعر.....

۷۵	المعجم فى معايير الاشعار المعجم
۷۵	الف) حقیقت و مجاز
۷۶	ب) استعاره و مجاز
۷۶	پ) کارکرد استعاره
۷۸	معیار جمالى و مفتاح ابواسحاقى
۷۹	دقایق الشعر
۸۰	حقایق الحدائق
۸۱	مناظر الانشاء
۸۲	الف) ساختار استعاره
۸۲	ب) استعاره مکنیه و تحقیقه
۸۳	پ) استعاره مطلقه. مجرد و مرشحہ
۸۵	بدایع الصنائع
۸۵	الف) حقیقت مجاز و استعاره
۸۶	ب) استعاره مکنیه
۸۶	بدایع الافکار فى صنایع الاشعار
۸۷	حقیقت و مجاز
۸۸	انوار البلاغه
۸۸	الف) تعریف استعاره و انواع آن
۸۹	انواع استعاره
۹۱	ب) دیدگاه مازندرانی درباره استعاره مکنیه و تخیلیه
۹۳	پ) استعاره و اسم علم
۹۴	ت) قرینه و ارکان استعاره
۹۴	ث) تقسیم بندی انواع استعاره
۹۴	تقسیم اول: استعاره وفاقیه و استعاره عنادیه
۹۵	تقسیم دوم: به اعتبار جامع
۹۵	تقسیم سوم: به اعتبار طرفین و جامع هر سه (از نظر حسی یا عقلی)
۹۵	تقسیم چهارم: استعاره اصلیه و تبعیه
۹۵	تقسیم پنجم: تقسیم آن به اعتبار امور خارجه
۹۶	ج) مجاز مرکب
۹۷	ج) شرایط حسن استعاره

۹۸.....	رساله بیان بدیع.....
۱۰۱.....	ابدع البدایع.....
۱۰۲.....	ذرر الادب.....
۱۰۲.....	الف) استعاره و تشبیه.....
۱۰۳.....	ب) ارکان استعاره.....
۱۰۳.....	پ) اقسام استعاره.....
۱۰۴.....	تقسیم استعاره به اعتبار لفظ مستعار.....
۱۰۴.....	تقسیم‌بندی استعاره از حیث جامع.....
۱۰۴.....	ث) مجاز مرکب بالاستعاره و استعاره تمثیلیه.....
۱۰۵.....	هنگارگفتار.....
۱۰۶.....	الف) استعاره و مجاز.....
۱۰۶.....	ب) استعاره و کذب.....
۱۰۶.....	پ) انواع استعاره.....
۱۰۸.....	معالم البلاغه.....
۱۰۸.....	الف) ارکان استعاره.....
۱۰۹.....	ب) استعاره بالکنایه.....
۱۱۰.....	پ) استعاره مرکب.....
۱۱۱.....	معانی و بیان.....
۱۱۱.....	الف) انواع استعاره.....
۱۱۲.....	ب) استعاره محتمله.....
۱۱۳.....	پ) استعاره تمثیلیه.....
۱۱۴.....	صور خیال.....
۱۱۴.....	الف) تعریف استعاره.....
۱۱۷.....	ب) تقسیم‌بندی‌های قدما در باب استعاره.....
۱۱۸.....	بیان شمیسا.....
۱۱۹.....	الف) تعویض اصطلاحات.....
۱۱۹.....	ب) استعاره مصرّحه.....
۱۲۰.....	پ) استعاره مکنیه یا بالکنایه.....
۱۲۱.....	ث) انواع استعاره مکنیه.....
۱۲۱.....	ث) پرسونیفیکاسیون.....

ج) مکنیه! استعاره است یا تشبیه؟	۱۲۲
ج) استعاره قیاسیه	۱۲۳
ح) استعاره تبعیه	۱۲۳
خ) استعاره از حیث جامع	۱۲۴
د) استعاره قریب و بعید	۱۲۴
ذ) استعاره وفاقیه و عنادیه	۱۲۵
ر) استعاره تمثیلیه و مرکب	۱۲۵
استعاره در کتب بلاغی فارسی در یک نگاه	۱۲۶

فصل دوم:

بررسی و نقد ارکان و مسائل استعاره / ۱۳۱

معنای لغوی استعاره	۱۳۱
معنای اصطلاحی	۱۳۳
تعریف استعاره (نقد و بررسی معنای اصطلاحی استعاره)	۱۳۳
نظور تعاریف استعاره	۱۳۵
نامیدن چیزی به نامی دیگر	۱۳۵
معنایی غیر از معنای قراردادی یا لغوی واژه	۱۳۶
مجاز و مشابهت	۱۳۷
دیدگاه ابو هلال عسگری: عبارت و غرض خاص	۱۳۸
مبالغه در تشبیه یا علاقه مشابهت	۱۳۹
تعاریف مبتنی بر مشابهت	۱۳۹
تعاریف مبتنی بر حضور یا حذف طرفین تشبیه	۱۴۰
استعاره، قیاس و کاربرد واژگانی	۱۴۱
قرینه	۱۴۲
جمع‌بندی دیدگاه‌ها	۱۴۴
بررسی و نقد سیر ارکان استعاره	۱۴۸
ارکان چهارگانه	۱۵۲
قرینه صارفه	۱۵۴
قرینه و معنا	۱۵۷

۱۵۹.....	رابطه استعاره، قرینه صارفه و معنا.....
۱۶۲.....	«این» و «آن» به عنوان قرینه صارفه.....
۱۶۴.....	«ای» به عنوان قرینه.....
۱۶۵.....	تعداد و تعدّد قرینه.....
۱۶۵.....	قرینه و ملانم.....
۱۶۷.....	جامع (وجه شبه).....
۱۶۸.....	جامع از نظر حسی و انتزاعی.....
۱۷۱.....	بررسی و نقد سیر تقسیم بندی انواع استعاره.....
۱۷۵.....	نقد و بررسی استعاره مصرّحه یا استعاره نوع اول.....
۱۷۶.....	نقد و بررسی انواع استعاره مصرّحه.....
۱۷۸.....	استعاره مصرّحه مطلقه.....
۱۸۰.....	استعاره مصرّحه مجردم.....
۱۸۱.....	استعاره مصرّحه منسجه.....
۱۸۲.....	بررسی و نقد سیر استعاره مکنیه یا نوع دوم.....
۱۸۴.....	آثار نخستین و نبود این موضوع.....
۱۸۵.....	دیدگاه جرجانی و نبود این اصطلاح.....
۱۸۶.....	راه های شناخت این دو نوع استعاره.....
۱۸۷.....	دیدگاه سکاکی و آغاز بحث در جوانب این اصطلاح.....
۱۸۸.....	سکاکی و استعاره مکنیه.....
۱۸۸.....	نظر سکاکی درباره استعاره مکنیه و تخیلیه.....
۱۸۹.....	استعاره مکنیه و تبعیه در دیدگاه سکاکی.....
۱۹۰.....	نقد نظر سکاکی.....
۱۹۱.....	دیدگاه خطیب قزوینی.....
۱۹۱.....	دیدگاه تفتازانی و تکرار این تعریف.....
۱۹۲.....	مناظر الانشاء.....
۱۹۳.....	بدایع الصنائع و تشبیه کنایی.....
۱۹۳.....	انوارالبلاغه و نقد دیدگاه سکاکی، خطیب قزوینی و زمخشری.....
۱۹۴.....	مازندرانی و استعاره تخیلیه.....
۱۹۶.....	دیگر آثار بلاغی فارسی.....
۱۹۶.....	دیدگاه شفیع کدکنی.....

تشخیص از نظر شفیعی کدکنی.....	۱۹۶
تشخیص یا استعاره مکنیه.....	۱۹۷
دیدگاه شمیسا.....	۱۹۸
استعاره، مکنیه و تخیلیه.....	۱۹۸
انواع استعاره مکنیه از نظر شمیسا.....	۱۹۸
پرسونیفیکاسیون.....	۱۹۹
استعاره یا تشبیه؟.....	۱۹۹
مروری بر استعاره مکنیه در آثار بلاغی.....	۲۰۰
استعاره مکنیه در یک نگاه.....	۲۰۰
استعاره اصلیه و تبعیه.....	۲۰۳
استعاره تبعیه و استعاره مکنیه.....	۲۰۵
استعاره تبعیه، کنایه، استعاره تمثیلیه و استخدام.....	۲۰۶
استعاره وفایه و عنایه.....	۲۰۸
استعاره عامیه (مبتدیه و خاصیه) (غریبه).....	۲۱۰
استعاره تمثیلیه.....	۲۱۲
بررسی و نقد دیدگاه‌های مختلف درباره تشبیه تمثیل.....	۲۱۶
تشابهات صوری و تمایزات مبنایی.....	۲۱۷
تشابهات.....	۲۱۸
تمایزات.....	۲۱۸
ویژگی‌ها و کارکرد استعاره.....	۲۲۰
استعاره و تشبیه.....	۲۲۴
الف) این‌همانی تشبیه و استعاره.....	۲۲۴
ب) استعاره مبالغه در تشبیه است.....	۲۲۵
پ) استعاره و طرفین تشبیه.....	۲۲۵
ت) فرق تشبیه و استعاره.....	۲۲۶
استعاره و مجاز.....	۲۲۸
الف) دیدگاه‌های مبتنی بر مجاز لغوی.....	۲۲۸
ب) دیدگاه‌های مبتنی بر مجاز عقلی.....	۲۲۹
پ) دیدگاه‌هایی که گونه مجاز را روشن نکرده‌اند.....	۲۲۹
ت) دیدگاه‌های مبتنی بر مجاز به علاقه مشابَهت.....	۲۳۰

فصل سوم:

انواع دیگر استعاره / ۲۳۱

- ۲۳۱..... استعاره مفهومی و استعاره دستوری
- ۲۳۲..... لیکاف و استعاره مفهومی یا شناختی
- ۲۳۴..... الف) استعاره مفهومی و زبان
- ۲۳۵..... ب) طرح‌واره‌های تصویری
- ۲۳۶..... پ) استعاره مفهومی و فرهنگ
- ۲۳۷..... ت) استعاره مفهومی و تشبیه
- ۲۳۸..... ث) استعاره مفهومی و بافت
- ۲۴۰..... ج) استعاره مفهومی و جمله
- ۲۴۰..... استعاره دستوری
- ۲۴۱..... نظریه زبان‌شناسی نقش‌گرا-سیستمی
- ۲۴۳..... استعاره دستوری و نقش‌ها
- ۲۴۵..... الف) اسم‌سازی
- ۲۴۶..... ب) حذف فاعل
- ۲۴۷..... پ) معانی دیگر، فراتر از بینا فردی و استعاره دستوری
- ۲۴۷..... ت) هنجار‌گزینی

فصل چهارم:

استعاره در حوزه‌های دیگر / ۲۵۳

- ۲۵۳..... جایگاه استعاره در سبک‌شناسی بلاغی
- ۲۵۹..... استعاره و نوع ادبی
- ۲۶۰..... استعاره و حماسه
- ۲۶۴..... استعاره و نوع غنایی
- ۲۶۷..... استعاره و نوع تعلیمی
- ۲۶۹..... کتابنامه
- ۲۵۳..... جایگاه استعاره در سبک‌شناسی بلاغی

مقدمه

خواه دستگاه بلاغی را در معنای محدود گذشته شامل صنایع بدیعی و بیانی بدانیم، خواه در معنایی گسترده‌تر تمام عوامل دخیل در ساختار کلام، در هر صورت، استعاره نه تنها یکی از مولفه‌های این دستگاه، بلکه مهم‌ترین آنها است. اهمیت استعاره به اندازه‌ای است که قیروانی آن را برترین مجاز می‌داند و تأکید می‌کند که در شعر و شاعری چیزی شگفت‌آورتر از استعاره وجود ندارد (القیروانی، ۱۹۳۴: ۲۳۷). دیدگاهی که بعدها در آرای جرجانی به گونه‌ای دیگر بیان شد. عبدالقاهر، استعاره را بر تمام صنایع بلاغی رجحان می‌دهد و جایگاه آن را در بین انواع هنرهای بلاغی چون ماه تابان می‌داند و معتقد است انواع سخن نیازمند استعاره است و بدون استعاره هر سخنی عاطل خواهد بود به گونه‌ای که اگر آن را از سخن برداریم، رونق و زیبایی کلام زایل خواهد شد (جرجانی، ۱۳۷۴: ۲۴)؛ به عبارت دیگر، جرجانی ادبیت کلام را منوط به استعاره می‌داند، زیرا استعاره مؤلفه‌ای است که باعث شگفتی در سخن و نیز التذاذ هنری می‌شود (همان، ۱۵). توجه و تأکید بر جایگاه استعاره در میان صنایع ادبی، مختص بلاغیون ما یا روزگاران گذشته نبوده است و نیست. صاحب‌نظران غربی نیز از روزگار ارسطو تاکنون بر اهمیت استعاره و رجحان آن بر عناصر ادبی دیگر صحه گذاشته‌اند؛ «این نظریه را که استعاره و نماد از ملزومات بنیادین شعر هستند نیز نخستین بار ویکو، بلکول، دیدرو و هامان، بیان و برادران شلگل آن را به بهترین وجهی تکمیل کردند» (ولک، ۱۳۷۳: ۳۸-۳۹). ویلهلم شلگل معتقد بود هنر راهی است به سوی معرفت از طریق نشانه‌ها و اندیشیدن به

وسیله صورت‌های خیالی؛ به همین دلیل، استعاره را پیوسته شیوه اصلی شعر قلمداد می‌کرد (ولک، ۱۳۷۴: ۵۶-۵۸).

اگر بخواهیم همه نظراتی را که به اهمیت استعاره و جایگاه بلاغی آن اشاره کرده‌اند، گردآوری کنیم، خود نیازمند کتابی مستقل خواهد بود، لیکن آنچه جملگی بر آن‌اند عبارت است از این موضوع که استعاره از مقیاس‌های بنیادین کلام (به‌ویژه کلام ادبی) است؛ به سخنی دیگر، اگر ادبیات را «چگونه گفتن» بدانیم، استعاره‌ها یکی از شیوه‌های اساسی «چگونه گفتن» هستند.

از طرفی نیز شاید بتوان گفت که اهمیت استعاره به دلیل جایگاه چندوجهی آن است. همین ویژگی سبب شده است، این موضوع از منظر نشانه‌شناسی، روان‌شناسی، مطالعات مختلف زبانی و... بررسی شود و اهمیت پژوهش درباره استعاره را دوچندان کند. اما نکته‌ای که در مطالعه استعاره مانند هر موضوع دیگری درخور اهمیت است، توجه به مطالعات این حوزه در بستر تاریخ و بررسی دگرگونی‌های آن در گذر زمان است. این امر می‌تواند چشم‌اندازی مناسب از تحولات، دیدگاه‌ها، کاستن‌ها و افزودن‌ها و خلاصه تمام آنچه را در این حوزه روی داده و هر آنچه فراموش شده است، عرضه کند. به عبارت دیگر، چنین پژوهشی می‌تواند دریافت روشنی از سیر این مبحث ارائه دهد. اهمیت این مسأله زمانی آشکارتر می‌شود که بدانیم استعارات بر اساس حوزه‌های فکری و فرهنگی خاص خودشان شکل می‌گیرند، گسترش پیدا می‌کنند و از میان می‌روند. به سخن دیگر، نمی‌توان برای تمام استعارات در همه‌جا، نسخه‌ای واحد پیچید. استعاراتی که در بلاغت ما به وجود آمده‌اند، قطعاً با استعاراتی که با زمینه فکری و فرهنگی دیگری پدیدار شده‌اند، متفاوت هستند. چه‌بسا آنچه را که ما استعاره می‌دانیم، در ساختار فکری دیگری استعاره قلمداد نشود و عکس این قضیه نیز ممکن است صادق باشد. نتیجه آنکه، بررسی استعاره در سنت بلاغی ما، از خودبستگی این موضوع در این ساختار فکری و فرهنگی حکایت می‌کند. به تعبیری دیگر، استعاره در سنت بلاغی ما، بدون توجه به جایگاه یا دریافت‌های آن در فرهنگ‌های دیگر — مثلاً یونان‌شکل گرفته، بالیده و گسترده شده و محققان نیز درباره مختصات آن بحث کرده‌اند. به نظر می‌رسد داشتن تصویری درست از استعاره در چنین سنت بلاغی‌ای،

مستلزم آگاهی از روند تاریخی آن است. چنین دریافتی به معنای جست‌وجوی همه چیز در گذشته نیست، به عبارتی، بررسی سیر هر موضوعی به معنای گذشته‌پژوهی و ماندن در گذشته نیست، بلکه به مثابه شناختی درست و درکی عمیق از ریشه‌های هر موضوع برای پرورش بهتر آن است. در این کتاب نیز کوشیده‌ایم برای تبیین تطور استعاره در چنین زمینه‌ای روند آن از نخستین آثار بلاغی عربی و فارسی بررسی شود.

بر این مبنا، ابتدا سیر استعاره از نخستین کتب بلاغی عربی تا عصر تثبیت مباحث این اصطلاح در آثار تفتازانی بررسی می‌شود. همچنین تلاش کرده‌ایم آثار مهم این حوزه در این بازه زمانی با تأکید بر استعاره، بررسی و تمام مباحثی که درباره این موضوع مطرح شده، استخراج و تحلیل شود. آنچه در روند آثار این دوره - همان‌طور که در کتاب حاضر مفصل درباره آن بحث شده است - اهمیت ویژه‌ای دارد، جایگاه جرجانی است. وقتی به اسرارالبلاغه جرجانی و آرای او درباره استعاره می‌نگریم، با دیدگاه‌هایی متفاوت، تحلیلی و در یک‌کلام بسیار نو رو به‌رو می‌شویم. دیدگاه‌هایی که در آثار کلامی و بعد از او وجود ندارد! گویا از اندیشه‌هایی منحصر به فرد برخاسته‌اند؛ اندیشه‌هایی که چون کوهی استوار سرب‌آورده‌اند، افکاری که از ذهنی خلاق و منظم حکایت می‌کنند، ذهنی که بیش از اینکه شما را گرفتار قالب کند، به اندیشیدن وامی‌دارد. اما دریغ که بلاغت ما در روند خویش از این اندیشه خلاق کمتر بهره برده و بیشتر گرفتار قالب‌ها و سخنان مکرر شده است. در هر حال، همین ویژگی‌های خاص اسرارالبلاغه موجب شد آن را به عنوان معیار در نظر بگیریم و بر مبنای آن، استعاره را در آثار بلاغی عربی به سه بخش تقسیم کنیم: ۱. آثار پیش از اسرارالبلاغه، ۲. اسرارالبلاغه، ۳. آثار بعد از اسرارالبلاغه. چنانکه در بخش نخست خواهد آمد، مبحث استعاره در آثار دسته اول بسیار کوتاه و مجمل است و عمدتاً تعریف استعاره و مباحثی بسیار کوتاه یا دسته‌بندی‌های اندک و ذوقی را شامل می‌شود. سپس اثر جرجانی (اسرارالبلاغه) بررسی می‌شود. همان‌طور که اشاره شد، دنیای اسرارالبلاغه، دنیایی کاملاً متفاوت است. به عبارت دیگر، روش جرجانی خاص خود اوست. اگر بگوییم که در میان همه آثار بررسی شده، فقط کتاب اسرارالبلاغه است که روش‌شناسی یا متدولوژی

دارد، سخنی گزاف نگفته‌ایم. با بررسی موضوعاتی که جرجانی، دست‌کم در بخش استعاره، دربارهٔ آنها بحث کرده و نیز بررسی شیوهٔ او در تحلیل مسائل استعاره، می‌توان به تفاوت روش او با دیگران در تحلیل پی برد؛ اما به‌نظر می‌رسد آثار پس از جرجانی اهمیت دوچندانی در سنت بلاغی ما یافته‌اند. اهمیت آثار سکاکی، خطیب قزوینی و تفتازانی در این است که شاکله‌ای برای مباحث بلاغی پی‌ریزی کرده‌اند که تا روزگار ما ادامه داشته و دارد. درواقع، سکاکی چهارچوبی را تدوین کرد که خطیب قزوینی آن را جرح و تعدیل و تبیین نمود و در آثار تفتازانی، به قوانینی خشک و لایتغیر بدل شد. قوانینی که در طول قرون تکرار شدند و تکرار شدند؛ احکام ثابتی که فارغ از دگرگونی‌های فکری، فرهنگی و اجتماعی، سده‌های متمادی بر نظام بلاغی ما سایه افکندند. شاید یکی از علل بی‌توجهی به جرجانی همین آثار و *مبطله* آن‌ها بوده است!

پس از بررسی استعاره در آثار عربی، در بخش بعدی، آثار بلاغی فارسی از همین منظر تحلیل می‌شود. در آثار بلاغی به زبان عربی، اثر متفاوتی مانند *اسرارالبلاغه* وجود دارد و این اثر را چنان جایگاهی برخوردار است که می‌تواند معیار دسته‌بندی آثار دیگر قرار گیرد، اما در میان آثار بلاغی فارسی زبان اثری مانند این، که مباحث، شیوه و روش آن متفاوت با آثار دیگر است، وجود ندارد. البته، باید اشاره کرد که در برخی آثار بلاغی معاصر سعی شده است دربارهٔ این موضوع اندکی متفاوت‌تر از آثار دیگر بحث شود!

نخستین آثار بلاغی فارسی مانند *ترجمان‌البلاغه*، *حدایق‌السحر* دو ویژگی دارند: ۱. ایجاز و کوتاهی که از این حیث مانند کتب بلاغی اولیهٔ عربی هستند؛ ۲. این دسته (در بخش مورد بررسی ما) به آثار ادبی، به‌ویژه آثار منظوم، بیشتر توجه کرده‌اند. به‌عبارتی، سعی کرده‌اند مباحث استعاره را بر پایهٔ آثار ادبی فارسی بررسی کنند.

شاید بتوان گفت بیشتر کتب بلاغی فارسی تا روزگار تألیف *انوارالبلاغه* در قرن یازدهم، کوتاه و موجزنند، می‌توان از این کتاب به‌عنوان یکی از کتاب‌های بلاغی مفصل به زبان فارسی و بر پایهٔ *مفتاح‌العلوم* سکاکی، *الایضاح* و آثار تفتازانی یادکرد؛ گویا پس از این کتاب مباحث بلاغی فارسی مفصل‌تر می‌شوند و همان

شیوه و روش آثار بلاغی عربی (به‌ویژه آثار تفتازانی) در آن‌ها آشکارتر می‌گردد. در فصل دوم ضمن توجه به سیر تاریخی هر موضوع، جوانب مختلف این اصطلاح مانند تعریف، ارکان، انواع و... بررسی، تحلیل و نقد شده است.

همان‌طور که در متن کتاب هم اشاره شده، اساس مباحث این کتاب بررسی استعاره در کتاب‌های بلاغی عربی و فارسی بوده است، بدین معنا که این موضوع در نظام بلاغی غرب بررسی نشده است، فقط در فصل سوم، استعاره مفهومی و استعاره دستوری را، به دلیل توجه محققان و گسترش این مباحث در حوزه مطالعات استعاره، بررسی، تحلیل و نقد کرده‌ایم.

فصل چهارم کتاب به استعاره در حوزه‌های دیگر اختصاص یافته است؛ در این فصل به بررسی، تحلیل و نقد استعاره در انواع ادبی و با توجه به زمینه متن پرداخته‌ایم.

بر خود لازم می‌دانم از همه دوستان و همکاران ارجمندی که در به‌ثمر رسیدن این اثر بنده را مرهون لطف خویش کردند، تشکر کنم؛ به‌ویژه از دوست عزیزم دکتر همایون جمشیدیان عضو هیأت علمی دانشگاه گلستان که کتاب را مطالعه و نکته‌های ارزشمندی را یادآوری کردند، همچنین از آقای امیر ملکیان جبلی، دانشجوی فرهیخته زبان و ادبیات فارسی دانشگاه قم که متن را بازخوانی و مقابله کردند، بسیار سپاسگزاری می‌کنم.

در پایان شایسته است از مدیر آگاه انتشارات مروارید جناب آقای منوچهر حسن‌زاده که در این روزگار زار نشر کتاب، همواره با رویی گشاده حامی نویسندگان بوده و هستند، بسیار تشکر کنم. روزگارشان سرشار از تندرستی و خوشی باد؛ همچنین از خانم الناز ایللی مدیر فنی انتشارات مروارید و خانم تینا حسامی که همچون کارهای گذشته، این کتاب را نیز به نیکی آراستند، بسیار سپاسگزارم.

آرزو مندم این کتاب بتواند گامی کوچک در مسیر پژوهش‌های بلاغی باشد و همکاران دانشی و بصیر، بنده را مرهون راهنمایی‌های عالمانه خویش کنند.